

# אזמרה לשמך

פסקי הלכות ותשובות מפי מורינו הגאון הגדול רבי עמרם פריד שליט"א

## דיני ארבעת המינים

ובפוסקים<sup>2</sup> כתבו לחלק בין פסול חסרון הדר לפסול חסרון לקיחה תמה, שפסול חסרון הדר אם אינו ניכר לעין אלא רק בהתבוננות אינו פוסל כלל שאינו מחסר בהידור, אולם פסול חסרון לקיחה תמה פוסל גם אם אינו ניכר אלא בהתבוננות, שסוף סוף חסר הוא ואינה לקיחה תמה<sup>3</sup>.

**השנה יו"ט ראשון של סוכות חל בשבת**, ולדעת השו"ע כל הפסולים כשרים השנה (מלבד אתרוג מורכב, או כשאין בו שיעור, או טבל, או הדס לא משולש).

ואף לדעת הרמ"א, אתרוג חסר, ניקב, נקלף, נפל העוקף, ובלולב - נחלקה התיומת (עלה אמצעי פתוח) - כל אלו מעיקר הדין כשרים השנה (אמנם יש מקום להדר בכך ובפרט בעלה אמצעי פתוח בלולב).

אמנם בלעטלך באתרוג, וכן שינוי מראה, (נקודות שחורות באתרוג) ניטל הפיטם, יבש, מורכב, טבל וערלה, ובלולב - נקטם ראשו, יבש, הימנך - יש להחמיר באלו שפסולים כל שבעה, ואף השנה יש לדקדק אחריהם.

## דיני האתרוג

**א.** שיעור גודלו של אתרוג מכביצה ומעלה, שהוא נפח 100 סמ"ק<sup>4</sup>, ובשאר ימים אפשר להקל בשעת הדחק לברך על אתרוג שיש בו יותר מ57 סמ"ק<sup>5</sup>.

**ב.** אתרוג עגול ככדור פסול, ויש אומרים שלפי דעת השלחן ערוך אינו פסול אלא ביום הראשון משום שאינו הדר, אבל בשאר הימים כשר<sup>6</sup>. ולדעת הרמ"א פסול כל שבעה.

## חסר

**במשנה (סוכה לד ע"ב) שינוי 'אתרוג החסר פסול', ונחלקו הפוסקים מה נחשב בכלל חסר, שהנה צורת האתרוג היא שמבחוץ יש לו קליפה דקה שהיא כמי**

כתיב בתורה (ויקרא פכ"ג פס' מ'): "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים", והגמרא במסכת סוכה (לה' ע"א) דרשה מפסוק זה שפרי עץ הדר הוא האתרוג, שטעם עצו ופריו שוה, כפות תמרים הוא הלולב הגדל בדקל התמרים, ענף עץ עבות הוא ההדס, וערבי נחל אלו הערבות ממין הגדל בנחל.

ובגמרא (שם מא' ע"א) למדו עוד מפסוק זה שמהתורה אין חובת נטילת ארבעת המינים שבעה ימים אלא במקדש כפי שנאמר בפסוק ושמתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים, אבל מחוץ למקדש אין חובה ליטלם אלא ביום הראשון כלשון הכתוב ולקחתם לכם ביום הראשון, ואולם מדרבנן חייבו ליטול המינים אף מחוץ למקדש כל שבעת ימי החג משום זכר למקדש. וכתבו הראשונים שכיון שחייב נטילת ארבעת המינים בכל שבעת ימי החג אינו אלא מדרבנן, משום כך יש להקל בחלק מהפסולים שנאמרו בארבעת המינים שלא יפסלו בחיוב זה שאינו אלא מדרבנן, וכגון פסול שאול הפוסל משום שאינו לכם אינו פוסל בשאר הימים משום שאין צורך שיהיו המינים שלו.

ולענין פסול חסרון הדר נחלקו הראשונים אם יש להקל בו **בשאר הימים**, יש אומרים שאינו פוסל אלא ביום הראשון אבל בשאר ימים כשר, ויש אומרים שהדר פוסל אף בשאר ימים, והקלו רק בפסול חסר שסוברים שפסולו משום שאינו לקיחה תמה, ופסול זה אינו אלא **ביום הראשון**<sup>1</sup>. ולהלכה **דעת השלחן ערוך** שפסולי הדר אינם פסולים אלא **ביום הראשון, ודעת הרמ"א** שחסרון הדר פוסל אף **בשאר הימים**.

<sup>1</sup> ושורש מחלוקתם בביאור דברי הגמרא (סוכה לו ע"א) רב חנינא מטביל באתרוג ונפיק ביה, והיינו שאף שהיה נחסר היה נוטלו, וביארה הגמרא שהמדובר בשאר ימי החג שאין חובת הנטילה אלא מדרבנן, ולקיום חובה זו כשר אף אתרוג חסר, ולמדו מזה הרמב"ם (לולב פ"ח ה"ט) והגאונים (הובאו בבית יוסף סימן תרמט) והר"ן (סוכה טו ע"ב) שכל פסולי האתרוג הפסולים משום חסרון הדר אינם פסולים אלא בחובת הדאורייתא שביום הראשון, אבל בשאר ימי החג כשרים, שדעתם שאין פסול אלא משום הדר וגם חסר אינו פסול אלא משום הדר, ואולם דעת התוספות (סוכה כט ע"ב) והרא"ש שבכל שבעת ימי החג פוסל חסרון הדר, והטעם שאתרוג החסר כשר בשאר ימים הוא משום שהחסר אין בו חסרון הדר ואין פסולו ביום הראשון אלא משום שאין זה לקיחה תמה, ומהכתוב 'ולקחתם לכם' למדים שצריך שתהיה לקיחה תמה, ומטעם זה ביום הראשון פסול שאין מתקיים לשון הכתוב, אבל בשאר הימים כשרה אף לקיחה שאינה תמה, אמנם דבר שפסול משום חסרון הדר פסול אף בכל ימי החג.

<sup>2</sup> רבי עקיבא איגר (סוכה כט ע"ב).  
<sup>3</sup> וראה לענין פסול חסר בסעיפים ז - ח, לענין פסול שינוי מראה בסעיף כג, ולענין נקטם ראש הלולב בהקדמה לדיני נקטם ראש הלולב.

<sup>4</sup> והדרך למדוד את השיעור היא בהכנסת האתרוג למים, ואם מחמת האתרוג יצאו מים בכמות של 100 סמ"ק האתרוג כשר, מכיון שמשקלו הסגולי של האתרוג נמוך ממשקל המים. ואולם נכון ליטול שיעור גדול יותר מזה ולכל

הפחות 110 סמ"ק משום שעד התקדש החג מתמעט קצת משיעורו ויש לחשוש שיחסר. ואם נחסר שיעורו והצטמצם לפחות מהשיעור הראוי במהלך ימי החג, לדעת המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן תרמח ד"ה פסול) אין לברך עליו, ולדעת החזון איש (סימן קמח סק"ח) יכול לברך עליו שאין הצורך בשיעור גודל כביצה אלא כדי שיהיה בו גמר פרי, וזה כבר גמר פרי. וכן מבואר מדברי רבי עקיבא איגר (סימן תרמט ס"ו).

<sup>5</sup> השיעור גדול של 100 סמ"ק הוא שיעור חזון איש, ובמשנה ברורה (סימן תפו סק"א) מבואר שלענין מצוות דאורייתא יש להקפיד לשער כפי השיעור הגדול, ומטעם זה ביום הראשון יש להקפיד שיהיה באתרוג שיעור זה, אמנם גם בשאר ימי החג יש להקפיד על שיעור זה, כפי שכתב המשנה ברורה (שם סק"ב) שאמנם לענין מצוות דרבנן אפשר לשער כפי השיעור הקטן [ע"י ביאור הלכה סי' רע"א סע' יג'], אבל במקום שמברך עליהם יש להחמיר לשער כפי השיעור הגדול משום חשש ברכה לבטלה. ומטעם זה יש לקנות אתרוג שיש בו לכל הפחות שיעור 100 סמ"ק. ואמנם בשעת הדחק יש מקום להקל לברך על אתרוג שיש בו כביצה אחת (57 סמ"ק) ע"פ החת"ס סי' קפ"א מובא בבה"ל סי' תרמח' ד"ה 'פחות מכביצה', שאם התקטנו הביצים גם האתרוגים נשתנו, עיי"ש.

<sup>6</sup> משנה ברורה סימן תרמח' שער הציון אות סה, ושם הביא שדעת הלבוש שהפסול הוא לפי שאין דרכו להיות כן, ולפי"ו פסול כל שבעה לכו"ל, אך בראשונים (ראים תכ"ב ומחזור ויטרי שע') מבואר שהחסרון הוא שאינו הדר.

בעזרת הזכוכית המגדלת את מיקום החסרון וצורתו, במקום שהחסרון עצמו נראה לעין גם בלי ההגדלה, ובגדר חסרון הפוסל הוא.

### ניקב

במשנה (סוכה לד ע"ב) שנינו "אתרוג שניקב וחסר כל שהוא פסול", ובגמרא שם (לו ע"א) שנינו "תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו ושאינו מפולש בכאיסר", ונחלקו הראשונים בפירוש דברי עולא בר חנינא, יש שפירשו שדבריו אמורים על נקב בלא חסרון, והיינו שאף נקב שאין בו חסרון כלל, מכל מקום אם מפולש הוא פוסל האתרוג, ויש שפירשו שדבריו אמורים על נקב עם חסרון, שנקב שיש בו חסרון מפולש פוסל הוא בכל חסרון שהוא, ואם אינו מפולש אינו פסול אלא כשיש בו חסרון בשיעור איסר. ולהלכה הובאו שתי הדעות בשלחן ערוך וכתב המשנה ברורה שמעיקר הדין יש לפסול אף נקב מפולש שאין בו חסרון, אם לא באדם שאין לו אתרוג אחר.

עוד נחלקו הראשונים בגדר מפולש מה הוא, יש אומרים שמפולש הוא כל שמפולש מעבר אחד של האתרוג לעברו השני, ויש אומרים שאף אם אינו מפולש מעבר לעבר כל שהנקב מגיע עד חדרי הזרע נחשב בכלל נקב מפולש הוא. והובאו שתי דעות אלו בשלחן ערוך, וכתב המשנה ברורה שנכון להחמיר שאף נקב עד חדרי הזרע פוסל, ובשעת הדחק אפשר להקל שרק נקב מעבר לעבר פוסל.

ט. ניקב האתרוג, אם הנקב מפולש מצד אל צד פסול האתרוג אף אם אינו חסר בכך כלום [כגון שניקב במחט]<sup>11</sup>, ואף אם הנקב אינו מפולש אלא שמגיע עד חדרי הזרע, יש להחמיר לכתחילה שלא ליטלו, ובשעת הדחק שאינו מוצא אתרוג אחר אפשר להקל בו<sup>12</sup>.  
י. מצוי שיש נקב בראש האתרוג במקום מושב הפיטם, ופעמים שנקב זה מגיע עד חדרי הזרע ופוסל האתרוג, ואם אין אפשרות לדעת עד היכן מגיע הנקב אין לפוסלו מספק, שהרי ספק ספיקא הוא שמא אף אם מגיע לחדרי הזרע כל שאין בו חסרון אינו פוסל<sup>13</sup>.

גלד על האתרוג [שניתן לקלפה רק אחר הקפאת האתרוג], ולפנים מקליפה זו יש קליפה עבה ירוקה/צהובה [שיש בה טעם חריף], ולפנים ממנה מתחיל בשר האתרוג שהוא בצבע לבן, ובתוך בשר זה נמצאים חדרי הזרע שבהם גרעיני האתרוג, ונחלקו הפוסקים אם רק חסרון בבשר הלבן שבאתרוג הוא המחשיבו לחסר, או אף אם נקלפה הקליפה העבה הפנימית עד למקום הבשר הלבן מחשיבו לחסר, אף שאין חסרון בבשר הלבן עצמו<sup>7</sup>, או שכל חסרון בקליפה העבה אף אם אינו מגיע לבשר הלבן פוסל, ובמקום הצורך יש להקל שכל שאין החסרון מגיע עד הבשר הלבן כשר האתרוג.

להלכה אפשר להקל במקום צורך שאם חסר כשיעור שיטה א' - עדיין כשר, אך ביותר מוכר - פסול

חסר לפי שיטה א' נחסר מנעט מוקלפת הירוקה/צהובה

חסר לפי שיטה ב' נחסר מואתרוג עד הבשר הלבן

חסר לפי שיטה ג' נחסר מהבשר הלבן של האתרוג



ג. אתרוג החסר פסול ביום הראשון, וכשר בשאר הימים<sup>8</sup>, אולם כתבו הפוסקים שיש להדר אף בשאר הימים ליטול אתרוג שאינו חסר<sup>9</sup>.

ד. בשיעור החסרון נחלקו הראשונים, יש הסוברים שאף חסרון כל שהוא פוסל, ויש הסוברים שרק שיעור חסרון של איסר [3.3 סמ"ר] פוסל, ולהלכה אף חסרון משהו פוסל.

ה. לדעת רוב הפוסקים בכלל חסרון הוא רק כאשר נחסר גם מבשרו הלבן של האתרוג, אולם יש מחמירים שאף חסרון בקליפתו העבה הירוקה או הצהובה של האתרוג פוסל, ובמקום הצורך אפשר להקל שכל שאין החסרון מגיע עד מקום הבשר הלבן כשר.

ו. ספק חסר כשר אף ביום הראשון<sup>10</sup>.

ז. חסרון באתרוג אינו פוסל אלא כאשר נראה לעין האדם, ואפילו אם נראה רק על ידי התבוננות.

ח. חסרון שאינו נראה לעין רק בעזרת זכוכית מגדלת וכדומה, הרי הוא כשר. אמנם פעמים רבות אפשר לברר

<sup>9</sup> ביכורי יעקב (סימן תרמט ס"ק לט). וכבר מצינו כן בראב"ד (תמים דעים סימן רלג) ובמאירי (סוכה לו ע"ב).

<sup>10</sup> כשודאי לא חסר בו שיעור איסר, וטעם כשרותו משום שספק ספיקא הוא שמא אינו חסר כלל, ואף אם חסר שמא הלכה כדעת הפוסקים שאין חסר פוסל אלא כאיסר. משנה ברורה (שם ס"ק יא).

<sup>11</sup> שלחן ערוך (סימן תרמח ס"ב) וכפי שמעיקר הדין יש להחמיר כדעת הפוסקים הציון אות ה) כדעת המגן אברהם שנקב מפולש פוסל אף כשאין בו חסרון כלל, ודלא כדעת הפרי מגדים בדעת ה"ז.

<sup>12</sup> בשלחן ערוך (שם ס"ג) הובאו שתי דעות בזה אם נקב שעד חדרי הזרע פוסל, וכתב המשנה ברורה שם (ס"ק יד) שמעיקר הדין יש להחמיר כדעת הפוסקים שאף באופן זה פוסל, אבל בשעת הדחק אפשר להקל כדעת המכשירים, ויש להוסיף שבאופן שאין בנקב חסרון כלל, יש לצרף לקולא את דעת הראשונים שאף נקב המפולש מצד לצד אינו פוסל כשאין בו כל חסרון.

<sup>13</sup> ואמנם אם יכול לבדוק בקל על ידי הכנסת חוט דק וכדומה, ראוי שיבדוק הדבר.

<sup>7</sup> מדברי המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק כד ובשעה"צ שם אות כז) יש משמעות שכל שהתקלפה הקליפה העבה אף שאין הקילוף מגיע למקום הבשר הלבן פסול הוא לפי דעת הר"ן וכשר לדעת הרא"ש. [ואולם אין הדברים ברורים במשנתו של המשנה ברורה], ואולם דעת החיי אדם (סימן קנא ס"ה) שו"ע הגר"ז (סימן תרמח ס"ב) והחזון איש (סימן קמז סק"א) שאף לדעת הר"ן אין האתרוג נחשב לחסר אלא כנחסר מבשרו הלבן, וחסרון בקליפה העבה הירוקה או הצהובה אינו נחשב לחסרון. ואולם למעשה אין להקל כשהגיע הנקב למקום הבשר ורואים צבעו הלבן שהרי יש לחוש שנחסר מבשר האתרוג עצמו, ומטעם זה אם החסרון אינו מגיע עד מקום הבשר הלבן אפשר להקל [במקום הצורך], אבל אם מגיע לבשר הלבן אין להקל כלל, שהרי יש לחוש שנחסר מבשר האתרוג עצמו.

<sup>8</sup> לדעת השלחן ערוך - אף אם חסר פסולו משום שאינו הדר, לדעת השו"ע חסרון בהדר אינו פוסל בשאר הימים, ולדעת הרמ"א שהדר פסול כל שבעה, כאן הפסול הוא משום חסרון לקיחה תמה ומטעם זה כשר בשאר הימים (ראה לעיל הערה 1).

**טו.** אתרוג שנמצא בו בלעטלך הגבוהים מגובה האתרוג<sup>17</sup>, אם היו בחוטמו אפילו משהו יש להחמיר לפוסלו, ואם היו מתחת לחוטם, אם היו במקום אחד כשר, ואם היו בשני מקומות אם היה ברובו [רוב שטח האתרוג או רוב היקפו כפי המבואר לעיל לענין שינוי מראה] פוסלות האתרוג, ולבני ספרד אף כששניהם במקום אחד<sup>18</sup> יש להחמיר שפסלוהו.

**טז.** מצוי מאד באתרוגים שיש בהם מראה שנראה כעין בלאטלעך אבל הם בעצם נקבים שנעשו באתרוג בעודו על העץ מחמת קוצים ונוצר עליהם גלד, וגלד זה נראה כעין בלעטלך, וכשר הוא. [ובאופן שלא הגליד האתרוג מקוצים אלו מבואר לעיל בענין ניקב סעיף יא].

### שינוי מראה

בגמרא (סוכה לו ע"א) שינוי "אתרוג הכושי הלבן והמנומר פסול", וכתבו הראשונים<sup>19</sup> שיש ללמוד מזה שאתרוג במראה שחור ולבן פוסל כדין חזית שאם היה ברובו בשתיים או שלשה מקומות פסול, וכן נפסק בשלחן ערוך<sup>20</sup>.

עוד כתבו הראשונים (סוכה לה ע"ב) שאם היתה הנקודה השחורה בחוטמו של האתרוג פוסלת אפילו במשהו כדין חזית<sup>21</sup>, וכן פסק השלחן ערוך<sup>22</sup>.

עוד מצינו בראשונים שנחלקו בדין מנומר פסול אם אף כשמנומר במראות כשרים פוסל, כגון המנומר במראה חום, או שרק נימור במראות פסולים כמו השחור וכיוצא בו, בכלל פסול מנומר, והכרעת השלחן ערוך<sup>23</sup> והגר"א להקל בזה והמשנה ברורה הביא דבריהם, ומכל מקום נשאר בצריך עיון בזה.

ואולם מנומר במראה כשר שהמראות נוצרו על ידי קילוף האתרוג, מבואר מדברי הטור שחמור דינם יותר משאר מנומר במראה כשר<sup>24</sup>, ואין להכשיר האתרוג אלא בשעת הדחק.

**יז.** אתרוג בצבע ירוק חזק הדומה לעשבי השדה, פסול כיון שלא נגמר גידולו<sup>25</sup>, ואם התחיל להצהיב כשר<sup>26</sup>.

**יא.** נקבים שנעשו באתרוג בעודו על העץ, אם לא הגלידו הרי האתרוג פסול, ואם הגלידו - דינם מבואר להלן בסעיף טז בענין בלאטלעך.

### נקלף

**במשנה (סוכה לד ע"ב) שינוי שאתרוג שנקלף פסול, ובגמרא שם (לה ע"ב) שינוי "אמר רבא האי אתרוגא דאגליד כאחינא סומקא [שהוא קילוף] כשרה", והקשתה הגמרא והא תנן נקלף פסול, ותירצה "הא בכולה הא במקצתה", והיינו שאם נקלף כולו פסול ואם נקלף מקצתו כשר, ונחלקו הראשונים אם פסול נקלף כולו הוא רק כאשר כולו ממש נקלף אבל אם נשאר משהו מהקליפה כשר הוא, או שמא רק כאשר נשאר כשיעור סלע נחשב שלא נקלף אלא מקצתו וכשר, אבל אם לא נשאר מהקליפה בשיעור סלע פסול.**

**יב.** נקלפה קליפת האתרוג החיצונית ביותר ולא נשאר ממנה כלום, פסול, נשאר משהו יש מכשירים, ונכון להחמיר שפסול, ואם נשאר שיעור סלע 3.2 ס"מ כשר.

**יג.** נקלפה קליפת האתרוג העבה הפנימית, התבאר לעיל בענין חסר (סעיף ה)<sup>14</sup>.

### בלעטלך

**במשנה (סוכה לד ע"ב) שינוי "עלתה בו חזית פסול", ובגמרא שם (לה ע"ב) מבואר שאם היתה החזית בחוטמו פסול אפילו במשהו, ואם היתה מתחת לחוטמו פסול בשני מקומות. בזמנינו אין החזית מצויה, אולם מצוים על האתרוגים בלעטלך, ונחלקו הפוסקים בבלעטלך הגבוהים מגובה האתרוג אם דינם כדין החזית<sup>15</sup>, ונכון להחמיר כדעת הפוסלים, אבל בשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת המכשירים, אמנם בבלעטלך שאינם גבוהים מגובה האתרוג לדעת הכל אינם פוסלים אותו<sup>16</sup>, וכפי שיבואר לפנינו.**

**יד.** אתרוג שיש בו בלעטלך שאינם גבוהים מגובהו של האתרוג כפי המצוי ברוב האתרוגים, כשר לכתחילה.

<sup>14</sup> כאמור לעיל הערה 7 לדעת המשנה ברורה קילוף מעט מהקליפה העבה פוסל לפי דעת הר"ן וכשר לדעת הרא"ש, ואילו לדעת החי"אדם והחזון איש אין קילוף פוסל במקצתו אלא רק בחסרון בשר האתרוג.

<sup>15</sup> כתב התרומת הדשן (סימן צט) שבלעטלך אלו אף הגבוהים מהאתרוג אינם בכלל חזית, ואולם דעת המהרי"ל שאם גבוהים מגובה האתרוג היו בכלל חזית.

<sup>16</sup> אמנם לשון הפרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סוף סימן תרמח' - 'אשרי מי שיוכל ליקח אתרוג נאה הדר ונקי מכל', ובחיי אדם כלל קנא' סע' ח' - 'לכן הירא את דבר ד' ישתדל לקנות אתרוג בלא חזית ובהרת'.

<sup>17</sup> גובה המורגש ולא רק חיספוס בלבד.

<sup>18</sup> כשהן פרודים ונחשבים שנים, שאם לא כן הרי זה כבלטעל אחד הכשר לכתחילה מתחת לחוטם.

<sup>19</sup> רא"ש (פ"ג סימן כב).

<sup>20</sup> סי' תרמח' סע' טז.

<sup>21</sup> ר"ן וריטב"א סוכה לה. אורחות חיים הל' לולב אות טז בשם הראב"ד תמים דעים סימן רלב, וכן פסק השלחן ערוך סימן תרמח ס"ב.

<sup>22</sup> סי' תרמח' סע' יב'.

<sup>23</sup> טז (שם).

<sup>24</sup> שהטור היקל במנומר במראה כשר, ואילו לענין נקלף לא הכשיר אלא במראה האתרוג עצמו ממש, ומבואר שקילוף המשנה ממראה האתרוג חמור דינו. וכן מבואר מדברי המשנה ברורה שבסימן תרמח (ס"ק נה שעה"צ סב) כתב שמעיקר הדין מנומר במראה כשר כשר, ואילו בס"ק כו לענין נקלף שהשתנה מראהו לאחד מהמראות הכשרים לא היקל אלא בשעת הדחק.

<sup>25</sup> ויש לדון אם סופו להצהיב על ידי נתינתו באחסון עם תפוחי עץ ושאר פירות צהובים האם כשר אף שהוא ירוק לגמרי.

<sup>26</sup> ודעת הב"ח שהירוק פסול משום חסרון הדר, ומטעם זה הצריך שיהיה האתרוג כולו צהוב. ויש שהידרו כדעתו אולם הכרעת המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק סה שעה"צ אות טט) שאין בירוק חסרון הדר, ואינו פסול אלא משום שלא נגמר גידולו.



אלא כשמקרב ממש לעיניו ומעיין בו היטב, וקל וחומר אם אינו ניכר אלא בזכוכית מגדלת, אינו פוסל האתרוג<sup>32</sup>.  
**כה.** נקודות שחורות שנגרמו על ידי ריסוס וכדומה אם אינן יורדות, יש להחמיר שבכלל פסול שינוי מראה הן ופוסלות האתרוג כפי התנאים האמורים לעיל סעיפים כא - כב<sup>33</sup>.

**כו.** אתרוג שיש בו שתי נקודות חומות ברוב היקף האתרוג או רוב שטח [כפי המבואר לעיל], נחשב מנומר במראה כשר, שנחלקו הפוסקים אם פוסל האתרוג, ונראה שאפשר להקל בזה, וצריך עיון למעשה<sup>34</sup>.

**כז.** אתרוג שיש בו נקודה חומה אחת בחוטמו כשר<sup>35</sup>.

**כח.** אתרוג ירוק המנומר במראות צהובים, או להיפך, אינו נחשב כמנומר במראות כשרים אלא הכל מראה האתרוג, וכשר לכתחילה.

**כט.** נקודות חומות שנוצרו על ידי קילוף האתרוג דינם חמור יותר משאר נקודות חומות, ויש להחמיר לפסול האתרוג אם יש בחוטמו נקודה זו, או שיש ברוב היקף או רוב שטח [כאמור לעיל] שתי נקודות אלו, ואין להקל במנומר בנקודות אלו אלא בשעת הדחק.

**ל.** מצוי שהאתרוג מקבל מכה<sup>36</sup> ויוצא ממנו מיץ ומחמתו משתנה מקום המכה לצבע חום, ואינו נפסל בכך<sup>37</sup>.

### ניטל הפיטם

**במשנה (סוכה לד ע"ב) שינוי ניטלה פיטמתו פסול, ונחלקו הראשונים באיזה שיעור ניטלה נחשב שניטלה הפיטמה, יש מי שאומר שאף אם ניטל הפרח שמעל הפיטם [שושנתא] נחשב כבר בכך שניטל הפיטם ופסול<sup>38</sup>, ואולם דעת רוב הראשונים שרק כאשר ניטל מדד הפיטם נחשב שניטל הפיטם, וכן פסקו השלחן ערוך והרמ"א, ואולם כתב הרמ"א שבמקום שאפשר נכון להחמיר אף בניטל השושנתא.**

**יח.** אתרוג בצבעים אדום כהה, שחור, חום כהה הדומה לשחור<sup>27</sup>, לבן כקליפת הביצה<sup>28</sup> - פסול, ופעמים שאף נקודה אחת מצבעים אלו פוסלת ויבואר להלן.

**יט.** צורת האתרוג היא שיש בראשו חוטם, והחוטם הוא ממקום שמתחיל האתרוג להיות צר בשיפוע עד הפיטמה. ובהגדרת מקום החוטם יש כמה שיטות.

**כ.** מקום זה של החוטם יש בו חומר לענין כמה פסולים שכאשר הם במקום זה פוסלים הם בכל שהוא, וכדלהלן:

**כא.** נקודות שחורות פוסלות האתרוג משום שינוי מראה, אולם חלוק הדין בזה שבחוטם האתרוג אפילו נקודה אחת קטנה פוסלת, ואילו מתחת לחוטם רק שתי נקודות פוסלות.

**כב.** שתי נקודות הפוסלות אף מתחת לחוטם, לדעת השלחן ערוך<sup>29</sup> בכל אופן הן פוסלות, ולדעת הרמ"א אינן פוסלות אלא כשהן ברובו, ואופן שיעור הרוב נחלקו בו הפוסקים, דעת המשנה ברורה<sup>30</sup> שהוא כשהנקודות משני



צדדים באופן שרוב היקף האתרוג יש בו שינוי מראה, ודעת החזו"א<sup>31</sup> שרק כשהן ברוב שטח האתרוג פסול.

**כג.** היו הנקודות בפרח שעל הפיטם [שושנתא] כשר, ואם היו בדד של הפיטם, יש מכשירים, ונכון להחמיר.

**כד.** שינוי מראה אינו פוסל אלא כשניכר גם כשמחזיק האתרוג בידו כדרך שנטלו למצוה, אבל אם אינו ניכר

<sup>27</sup> ואמנם נחלקו בזה הפוסקים (עיין חיים וברכה אות שב), ונראה להחמיר בזה. <sup>28</sup> דעת תורה (סימן תרמח סט"ז).

<sup>29</sup> סימן תרמח' סע' י', וכן בשו"ע הגר"ז ס' י' תרמח' סע' כ' אם לא בשעת הדחק. <sup>30</sup> שם ס"ק מא.

<sup>31</sup> סימן קמז. <sup>32</sup> מבי"ט (ח"ב סימן מט) מגן אברהם (שם ס"ק טז) משנה ברורה (ס"ק מו) חזו"א איש (סימן קמז).

<sup>33</sup> כן מבואר מדברי החתם סופר (סוכה לו ע"א) המובא בהערה לקמן הערה 37, ואמנם הגר"ז (סימן תרמח ס"ג) כתב בשם המבי"ט שאין פסול שינוי מראה וחזית אלא כשנגרם מחמת האתרוג עצמו ולא כשנגרם מגורם חיצוני, אכן כיון שמצינו במשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק מט') שהביא דברי המבי"ט רק לענין פסול חזית ולא הביאו לענין שינוי מראה, מוכח שדעתו שלענין שינוי מראה יש לפסול אף שינוי הבא מחמת גורם חיצוני. ועוד יש לדון שאף שנפסק בשו"ע בס' תרמח' סע' ט' ויב' כשיטת הרא"ש שכל מקום השיפוע נקרא חוטם, כיון שנחלקו הראשונים מה הגדרת החוטם יש לצרף כאן כמה ספקות להקל - ספק אם מגיע מריסוס, וספק אם זה נקרא חוטם.

<sup>34</sup> הר"ן (סוכה לה ע"ב) כתב שמנומר במראות כשרים כשר והביא שיש מי שפוסל, ולהלכה השלחן ערוך (סימן תרמח סט"ו) הגר"א (שם) ושו"ע הגר"ז

(שם) פסקו שכשר, והבכורי יעקב פסל, ובמשנה ברורה (שם ס"ק נה) כתב שלמעשה צריך עיון.

<sup>35</sup> שאף לדעת הפוסקים (המובאים במשנה ברורה ס"ק נה) שאתרוג המנומר במראות כשרים פסול מכל מקום אין זה אלא פסול של נימור, אבל המראה כשר הוא, ורק מראה שחור ולבן שפסולם משום המראה עצמו פוסלים בחוטם במשנהו. משנה ברורה (סימן תרמח ס"ק מה).

<sup>36</sup> באופן כללי כאשר האתרוג מקבל מכה על ידי משמוש היד או שנחבט בקופסא, או מצפריים, טוב לשוטפו מיד במים כדי שלא ישתנה צבעו.

<sup>37</sup> ואף אם השתנה ברוב היקף האתרוג, מכל מקום כשר הוא משום שיעקר לדינא שהמנומר במראות כשרים כשר, וכאן יש יותר להקל שהרי שינוי המראה נוצר מדבר חיצוני ולא מהאתרוג עצמו ויש מהפוסקים הסוברים שלעולם אין פסול שינוי מראה בדבר שבא מחמת מאורע חיצוני. ואולם כתב החתם סופר (סוכה לו ע"א) שאתרוג שהשתנה צבעו על ידי משמוש היד בימי חג הסוכות כשר שזהו הידורו שמשמשו בו למצוה. ומבואר מדבריו שבלא טעם זה היה האתרוג נפסל בשינוי מראה זה ולשיטתו יש לפסול שינוי מראה שנוצר מחמת משמוש היד לפני חג הסוכות, ויש חולקים, ראה לעיל הערה 33.

<sup>38</sup> הר"ן בדת הרי"ף (סוכה פ"ג).

ואם נשאר מעט מן העוקץ באופן שאין גומא באתרוג, כשר אף ביום הראשון.<sup>47</sup>

## יבש

**לה.** אתרוג שיש בו יבשות, היינו מקום שאין בו לחות כלל, אם היתה יבשות זו בחוטמו פסול בכל שהוא, ואם היתה יבשות זו מתחת לחוטמו, אינה פוסלת אלא אם היא ברובו של אתרוג, או שהיא חלוקה לשני מקומות.<sup>48</sup>

**לו.** אתרוג משנה שעברה ודאי יבש הוא ופסול אף בלא בדיקה, אולם אם נשמר במקפא יבדקו ואם אינו יבש כשר.

## פסולים נוספים

**לז.** אתרוג מאילן המורכב משאר מינים פסול בכל שבעת הימים, וישנם כמה סימנים שנתנו הפוסקים שבהם ניתן להבחין אם האתרוג מורכב [וכפי שפורטו הסימנים בהערה<sup>49</sup>], ואולם כתבו הפוסקים שאין לסמוך עליהם לכתחילה ואין לקנות אתרוג אלא מזנים שיש עליהם כשרות שמוחזקים מזנים שאינם מורכבים.<sup>50</sup>

**לח.** אתרוג טבל או ערלה פסול בכל שבעת הימים, ומטעם זה יש להקפיד לקנות אתרוג שיש עליו כשרות שאין בו חשש טבל או ערלה.

## דיני הלולב

**א.** אורך שדרתו של לולב צריך שתהיה לכל הפחות ארבעה טפחים, שהם 39 ס"מ<sup>51</sup>, ובדיעבד אם היה בו שלש עשרה אגודלים ושליש שהם 32 ס"מ יצא ידי חובה.

## נחלקה התיומת

בגמרא (סוכה לב ע"א, בבא קמא צו ע"א) שנינו "נחלקה התיומת פסולה", ובראשונים פירשו פסול זה בכמה דרכים, יש שפירשו שהוא באופן שהתרחקו שני העלים האמצעים זה מזה.<sup>52</sup> ויש שפירשו שהוא כאשר רוב עלי הלולב נחלקו לשנים<sup>53</sup> [שדרך עלי הלולב שכל אחד מהם עשוי משני עלים כפולים שדבוקים מגבו ופתוחים מלפניו], ויש שפירשו שהוא אף כאשר העלה האמצעי לבדו נפתח עד מקום צמיחתו בשדרה<sup>54</sup>, ויש שפירשו שהוא רק כאשר עלה זה נחלק גם בתוך



ונחלקו הפוסקים מהו שיעור הנטילה מהדד שבכך נחשב כניטל מדדו לפוסלו לדעת כל הראשונים, יש אומרים שאף כשניטל מעט מהדד הרי זה בכלל ניטלה פיטמתו<sup>39</sup>, ויש

אומרים שרק אם ניטל הדד כולו נחשב ניטלה פיטמתו<sup>40</sup>. והמשנה ברורה הכריע שרק בנטילת הדד כולו נחשב ניטלה פיטמתו.

ובטעם פסול זה נחלקו הפוסקים יש אומרים שפסולו משום שנחשב חסר<sup>41</sup>, ומטעם זה אינו פוסל אלא ביום הראשון, ויש אומרים שפסול משום שאינו הדר ולדעת הרמ"א פוסל בכל שבעת ימי החג<sup>42</sup>. וכתבו הראשונים שפסול זה של ניטלה פיטמתו אינו פסול אלא אם היה לאתרוג פיטם אחר שגדל בעץ וניטל ממנו, אולם אם מתחילתו לא היה לו פיטם, כשר.

**לא.** נפלה פיטמתו של האתרוג ונשאר גומא באתרוג, פסול<sup>43</sup>, ולדעת הרמ"א פסול בכל שבעת ימי החג. ואולם אם נפל הפיטם בעוד האתרוג על העץ, כשר, שאין זה נחשב בגדר ניטלה פיטמתו אלא נחשב שלא היה לו פיטם מעודו<sup>44</sup>, ומטעם זה האתרוגים המצויים בזמנינו כשרים אף שאין בהם פיטם משום שרובם נפל מהם הפיטם עוד בעודו על העץ<sup>45</sup>, ואולם יש המהדרים ליטול אתרוג שיש עליו פיטם.

**לב.** נפל מהפיטם אחר שנקטף מהעץ ונשאר ממנו מעט באופן שאין גומא באתרוג, נחלקו הפוסקים אם נחשב בכלל ניטלה פיטמתו, ונכון להחמיר בדבר לענין היום הראשון, אבל בשאר הימים כשר<sup>46</sup>.

**לג.** נפל הפרח שעל הפיטם [שושנתא], לדעת השלחן ערוך כשר, ולדעת הרמ"א נכון להחמיר שלא ליטול אתרוג זה.

**לד.** נפל העוקץ [הוא העץ שהאתרוג תלוי בו באילן], פסול משום חסר ומטעם זה אינו פסול אלא ביום הראשון,

<sup>39</sup> בית יוסף סימן תרמח.

<sup>40</sup> ט"ז (שם ס"ק יא).

<sup>41</sup> רמ"א (סימן תרמט ס"ה).

<sup>42</sup> מגן אברהם (שם ס"ק יז) בשם מגיד משנה. וכמבואר לעיל בהקדמה טעם השיטות שהדר פוסל כל שבעה.

<sup>43</sup> ואם נפל הפיטם ולא נעשה גומא במקום נפילתו, ששורה הוא לגובה האתרוג, דעת הט"ז והמגן אברהם (סימן תרמח) שכשר ואינו נחשב ניטלה פיטמתו, ודעת הב"ח שאף באופן זה יש בו פסול ניטלה פיטמתו וכן הוכיח הב"י בשעת הר"ח.

<sup>44</sup> שלחן ערוך (סימן תרמח ס"ז).

<sup>45</sup> והאופן שבו ניתן להבחין אם נפל הפיטם כבר בעודו על העץ כתב המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק לב) שהוא לראות במקום הפיטם שאם יש בו גומא מוכח שכבר נפל בעודו על העץ, אבל אם אין בו גומא פסול. ולמעשה ברבים מאתרוגי זמנינו גם הפיטמות הנופלים בעודם על העץ אין בהם גומא זו, וישנם סימני זיהוי אחרים.

<sup>46</sup> שלענין שאר הימים יש לצרף דעת הרמ"א (סימן תרמט ס"ה) שאין בהם כלל פסול ניטלה פיטמתו.

<sup>47</sup> שלחן ערוך (שם ס"ח).

<sup>48</sup> ביכורי יעקב (סימן תרמח סק"א) ופרי מגדים (שם אש"א סק"ז) וראה בביאור הלכה שם מה שתמה בזה.

<sup>49</sup> המגן אברהם (סימן תרמח) הביא משו"ת הרמ"א (סימן קכו) בשם מהר"ם פאדואה שלשה סימנים לבדוק אם האתרוג מורכב: א. אתרוג מורכב חלק הוא ואילו האתרוג המקורי הכשר יש בו בליטות בכל גופו. ב. אתרוג המורכב מקום עוקצו בולט, ואילו המקורי מקום עוקצו שוקע. ג. אתרוג המורכב תוכו רב וקליפתו מועטת ודקה, ואילו המקורי תוכו מועט וקליפתו הלבנה עבה.

<sup>50</sup> חתם סופר (סימן רז) וביכורי יעקב (תוספת ביכורים) והובאו דבריהם במשנה ברורה. ולענין שעת הדחק שקנה אתרוג שלא מזנים המוחזקים במסורת כתב המשנה ברורה שאפשר לסמוך על סימנים אלו בדיעבד.

<sup>51</sup> כפי שיעור הגדול (שיעור חזו"א), וכאמור לעיל שיש להחמיר לענין ברכה ליטול שיעור הגדול.

<sup>52</sup> תוספות (סוכה לב ע"ב ד"ה נחלקה), ובבית יוסף (סימן תרמה) פירש שדבריהם אמורים בלולב שיש לו שתי תיומות [העלים אמצעים המסיימים את השדרה], והט"ז פירש שאף כשיש תיומת אחת כל שהתרחק מהעלה שעל ידו נחשב בכלל נחלקה התיומת.

<sup>53</sup> הרי"ף והרמב"ם

<sup>54</sup> סמ"ק בשם רש"י (הובא בתרומת הדשן סימן צו)

ג. בשאר ימי החג כשר אף לולב שנפתח התיומת שלו לגמרי<sup>67</sup>, ויש פוסלים<sup>68</sup>.

### לולב בעל שתי תיומות

ד. לולב שיש לו שתי תיומות שהיו דבוקות זו לזו ונחלקו, כשר מעיקר הדיון<sup>69</sup> ויש מהדרים שלא ליטלו<sup>70</sup>. ולולב כזה אינו מצוי כל כך<sup>71</sup>.

### הימנך

בגמרא (סוכה לב ע"א) מבואר שלולב הסדוק פסול, ואמר רב פפא שסדוק הוא דעביד כהימנך, ונחלקו הפוסקים מה נחשב "עביד כהימנך", יש שפירשו



לולב שראשו עשוי כהימנך

שהוא כשנחלקו שני עלי התיומת ונתרחקו זה מזה עד שיש חלל ביניהם<sup>72</sup>, ויש שפירשו שהוא רק באופן שנחלקו ונתרחקו עד שעומדים ראשיהם כפופים ומרוחקים זה מזה ונראים כשנים<sup>73</sup>, והלכה כדעה זו.

ובטעם פסולו נחלקו הראשונים יש אומרים שהוא פסול לא לקיחה תמה<sup>74</sup>, ויש אומרים שפסולו פוסל אלא ביום הראשון בלבד<sup>75</sup>, ויש אומרים שפסולו משום חסרון הדר ומטעם זה לבני אשכנז פוסל הוא בכל שבעת ימי החג<sup>76</sup>.

ה. לולב שנפתח ונחלק העלה האמצעי שלו באופן שנתרחב הסדק עד שנראה כשנים, פסול הוא אף שנחלק במקצת<sup>77</sup>, ויש מחמירים שפתיחה כזו פוסלת אף בעלים הסמוכים לעלה האמצעי<sup>78</sup>.

### לולב דסליק בחד הוצא

ו. לולב שאין שתי התיומות מסתיימות בשוה אפילו באופן הניכר, הלולב כשר לכתחילה<sup>79</sup>.

שאף אם ידיקו את העלה לא מהני כיון שאנו דנים כאילו נפתח כולו בפועל ולא בגלל שסופו להפתח לאחר זמן.

<sup>67</sup> כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים - פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמח סק"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמה ס"ק יח) והמשנה ברורה (סימן ס"ק טז).

<sup>68</sup> רבי עקיבא איגר בדעת תוספות (סוכה כט ע"ב ד"ה נקטם), חיי אדם (כלל קמט ס"י) וחזון איש (סימן קמה סק"ד).

<sup>69</sup> השיטה הפוסלת המובאת בהערה הבאה לא הובאה להלכה בשולחן ערוך רמ"א ומ"ב, וכן לדעת כל הראשונים שהובאו לעיל גבי נחלקה התיומת - לולב זה כשר, ולכן מעיקר הדיון אין לחוש לזה.

<sup>70</sup> שיטת הגאונים המובאת בתוס' ב"ק צו', ב"ח ופמ"ג וביכורי יעקב סי' תרמה'.

<sup>71</sup> יש דרכים שונות איך לבדוק אם יש שתי תיומות ללולב ואכמ"ל, ולמעשה נראה שאינו מצוי כל כך, ורבים טועים בזה.

<sup>72</sup> לבושי שרד. דעת תורה.

<sup>74</sup> כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמח סק"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמה ס"ק יח) והמשנה ברורה (סימן ס"ק טז).

<sup>75</sup> חזון איש (סימן קמה) בדעת תוספות.

<sup>76</sup> משנה ברורה (סימן תרמה ס"ק לב), ואף בני ספרד יש שמחמירים בזה.

<sup>77</sup> שער הציון (שם ס"ק לג).

<sup>78</sup> בסוכה לב' איתא 'לולבא דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול'. ויש בראשונים כמה פירושים בביאור דין זה, מובא בשו"ע סי' תרמה' סע' ג', ד'.

שיטת הראשונים היא שכל הלולב אינו אלא תיומת אחת. שיטת הרמב"ם שכל העלים אינם כפופים. שיטת רש"י שכל העלים הם מצד אחד של הלולב. שיטת

השדרה<sup>55</sup>, ויש שפירשו שאף כאשר נפתח רק רוב עלה זה כבר בכלל פסול נחלקה התיומת הוא<sup>56</sup>, ויש שפירשו שאף כאשר נפתח עלה זה במקצתו כבר בכלל פסול נחלקה התיומת הוא<sup>57</sup>. והשלחן ערוך פסק כדעת הראשונים שאין הפסול אלא כאשר נחלקו רוב עלי הלולב חלוקה שהיא ברוב העלה, והרמ"א פסק כדעת הראשונים שאף בחלוקת העלה האמצעי נפסל הלולב, וכתב שלכתחילה ראוי להחמיר כדעת הראשונים שאף נחלק מקצת העלה פסול, והפוסקים נחלקו בדעת הרמ"א מהו שיעור המקצת שבו ראוי להחמיר, ומהו השיעור שפוסל ודאי, וכפי שיתבאר לפנינו.

ובטעם פסולו נחלקו הראשונים יש אומרים שהוא משום חסרון לקיחה תמה<sup>58</sup>, ומשום כך אינו פוסל אלא ביום הראשון, ויש אומרים שפסולו משום חסרון הדר<sup>59</sup>, ומשום כך לדעת הרמ"א פסול בכל ימי החג. והכרעת המשנה ברורה שאין פסולו אלא משום חסרון לקיחה תמה ואינו פוסל אלא ביום הראשון.

ב. לולב שנפתח העלה האמצעי שלו [הנקרא תיומת משום חשיבות היותו עשוי תאומים], אם פתוח לכל אורכו עד השדרה, לדעת השלחן ערוך כשר<sup>60</sup>, ולדעת הרמ"א פסול<sup>61</sup>, ואם פתוח ברוב אורכו לדעת רבים מהפוסקים פסול לבני אשכנז<sup>62</sup>, ויש שהכשירוהו<sup>63</sup>, ואם נפתח מיעוטו בשיעור יותר מטפח, נחלקו הפוסקים בזה<sup>64</sup>, ואם נחלק בפחות מטפח דעת רוב הפוסקים שכשר<sup>65</sup>, ויש שהחמירו אף בזה<sup>66</sup>, ומשום כך ראוי להדר לקנות לולב שהעלה האמצעי שבו סגור לגמרי ולא נחלק כלל, ואולם אם אינו משיג לולב כזה, יכול ליטול אף לולב שנפתח מעט כל שאין בפתיחתו טפח, ואם אינו מוצא אלא לולב שנפתח עלה זה ביותר מטפח, בשעת הדחק יכול להקל לברך כל שלא נפתח ברובו של עלה.

<sup>55</sup> אור זרוע בשם רש"י. (תרומת הדשן שם).

<sup>56</sup> ר"ן שם.

<sup>57</sup> ריטב"א ור"ן (שם) בשם יש מפרשים. ראה סיכום שמונה שיטות בראשונים בדין זה בביכורי יעקב סי' תרמה' סק"ט.

<sup>58</sup> כתב רבינו ירוחם (דף נח) "כל הפסולים פסולים כל ז' משום שאינו הדר, חוץ מנסדק ונחלקה התיומת שפסולים משום לקיחה תמה כשרים בשני". וכן פסקו המגן אברהם (סימן תרמח סק"ו) הגר"ז (שם ס"י), הביכורי יעקב (סימן תרמה ס"ק יח) והמשנה ברורה (סימן ס"ק טז).

<sup>59</sup> רבי עקיבא איגר בדעת תוספות (סוכה כט ע"ב ד"ה נקטם), חיי אדם (כלל קמט ס"י) וחזון איש (סימן קמה סק"ד).

<sup>60</sup> שלחן ערוך (סימן תרמה ס"ג), ולמעשה אף לבני ספרד - לענין ברכה יש לחוש לדעת הרמ"א שפוסל ולא לברך.

<sup>61</sup> רמ"א (סימן תרמה ס"ג).

<sup>62</sup> הט"ז הגר"א (שם).

<sup>63</sup> משמעות הרמ"א שם.

<sup>64</sup> לדעת הגר"א שם כשר, ולדעת הט"ז כל שיש בו יותר מטפח פסול, וכן פסול לדעת רבי עקיבא איגר שם ולדעת החיי אדם. ומדברי המשנה ברורה (סימן טז) נראה שנקט לעיקר הדיון להקל כדעת הגר"א.

<sup>65</sup> ט"ז שם.

<sup>66</sup> רבי עקיבא איגר חיי אדם שם. ומקורו מדברי הריטב"א ור"ן סוכה לא: בתירוצם השני, ומבואר שם שאין טעם הפסול משום שעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג שהוא במשהו (ריטב"א כט:), אלא טעם הפסול הוא שלא ימשיך להפתח ע"י הנענועים. ולפי"ז אם ידיקו את העלים שלא יפתחו עוד - הלולב כשר. אמנם רעק"א בסוכה שם (וכן בדו"ח במכתב עמ' 176) כתב לפסול בגלל ש'עשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג', אבל כיון שבראשונים הני"ל מבואר שטעם הפסול הוא כיון שסופו ליחלק לגמרי, וכן פסק המ"ב תרמה' יט' - לכאורה לשיטתם אפשר להקל ע"י הדבקה. אכן למעשה נראה



ז. אם עלה אחד של התיומת מכסה את חבריו ברוב רחבו כשר לכתחילה<sup>79</sup>.

## נקטם ראשו

**במשנה (סוכה כט ע"ב) שנינו "נקטם ראשו פסול", ונחלקו הראשונים מה נחשב בכלל ראשו, יש אומרים שהוא באופן שנקטמו רוב עלי הלולב בראש<sup>80</sup>, ויש שפירשו שנקטמו שני עלים אמצעים העליונים שבולב<sup>81</sup>, ויש שפירשו שאפילו נקטם עלה האמצעי בלבד בכלל הפסול הוא.**

**ובטעם פסולו כתבו הראשונים<sup>82</sup> שהוא משום חסרון הדר, ומטעם זה אם אין הקטימה ניכרת לעין אלא בהתבוננות אינה פוסלת, שאין פסול הדר אלא בניכר בהתבוננות, ומאידיך לדעת הרמ"א פוסל הוא בכל ימי החג, כיון שהפסולים משום חסרון הדר פוסלים בכל ימי החג, [ראה לעיל בהקדמה].**

**ח.** נקטם ראש התיומת אפילו במשהו פסול, ואף אם נקטם עלה אחד משני העלים המרכיבים את התיומת, פסול<sup>83</sup>, ואולם אם היו שני תיומות ללולב ונקטם אחד מהם כשר<sup>84</sup>.

**ט.** קטימה שאינה ניכרת אלא בהתבוננות אינה פוסלת<sup>85</sup>.  
**י.** ספק נקטם כשר<sup>86</sup>.

**יא.** לולב כפוף פסול, ודוקא שהשדרה כפופה, אבל אם העלים כפופים נחלקו בזה הראשונים ולכתחילה אין ליטלו, ואף אם רק העלה האמצעי כפוף<sup>87</sup>.

**יב.** לולב ששהה הרבה על האילן ועליו התקשו והתרחקו משדרתו אין זה בכלל לולב של תורה ופסול, ולפיכך לולב שעליו נפרדו זה מזה ונוטים לצדדים, אם מקום חיבורם לשדרה לא התקשה ואפשר לאגוד ולחברם זה לזה, כשר הלולב אף כשאינו אוגדם, ואם אי אפשר לאוגדם פסול<sup>88</sup>.  
לכתחילה יש ליטול לולב שעליו מחוברים ולא נפרדו זה מזה כלל.

**יג.** הלולב הוא כפות התמרים האמור בתורה, ולפיכך דעת רבים מהפוסקים שהלולב הקנרי פסול למצוה, שאינו בכלל כפות תמרים, והאופן לזיהוי הלולב הקנרי הוא בכך שהלולב הכשר שדרתו עבה מעט ועליו רחוקים זה מזה, ואילו הקנרי שדרתו רכה ועליו צפופים זה לזה, ועוד סימן יש לזהותם, שהלולב הכשר יש אבקה בין קפלי

העלים, ואילו בקנרי אין אבקה זו.

## עקום כמגל

**יד.** עקום כמגל לפניו דהיינו לצד שכנגד השדרה או לצדדיו, פסול<sup>89</sup>. אבל אם התעקם לאחוריו לכיוון השדרה כשר.

**טו.** לולב שאינו עקום כמגל כשר לכתחילה, ומ"מ הידור מצוה הוא בלולב שאין בו עקמומות כלל<sup>90</sup>.

## יבש

**במשנה (סוכה כט ע"ב) שנינו "לולב היבש פסול", ונחלקו הראשונים מה נכלל בכלל לולב יבש לפוסלו בפסול זה, דעת רוב הראשונים שרק אם יבשו רוב עלי הלולב נחשב בכלל יבש, אולם בדעת הראב"ד יש שפירשו<sup>91</sup> שסובר שאף אם יבש העלה האמצעי נחשב הלולב יבש ופסול, ושיעור היבשות הוא שכלה מראה הירקות שבו והלבינו פניו<sup>92</sup>.**

**ובטעם פסול היבש מבואר בגמרא שהוא משום שאינו הדר, ומשום כך לדעת השלחן ערוך אינו פוסל אלא ביום הראשון, ולדעת הרמ"א פסול אף בשאר ימי החג.**

**טז.** לולב שיבשו רוב עליו או רוב שדרתו פסול.

**יז.** יבש העלה האמצעי ברובו, יש מחמירים לפוסלו ביום הראשון בלבד<sup>93</sup>, ובשאר הימים כשר לכתחילה<sup>94</sup>, ויש המהדרים שאף במיעוט העלה לא יהיה יבשות<sup>95</sup>.

**יח.** לולב שקצוות עליו נשרפו מהשמש ומראהו חום או אדום, אינו בכלל יבש וכשר (חזו"א סי' קמה' ס"ק יא').

## לולב קורא

**יט.** בני ספרד נוהגים לקחת לולב עם קורא שמכסה את הלולב<sup>96</sup>, ורוב בני אשכנז נהגו לקחת לולב ללא קורא המכסה את רוב הלולב<sup>97</sup>.

## דיני ההדס

**א.** שיעור אורך כל הדס שלשה טפחים [29 ס"מ]<sup>98</sup>, ומודדים שיעור זה מתחילת העץ ועד סופו למעלה (ללא העלים העליונים שעוברים את העץ)<sup>99</sup>. בשעת הדחק אפשר ליטול הדס שאורכו 24 ס"מ<sup>100</sup>.

<sup>89</sup> סוכה לב'. שולחן ערוך (סימן תרמה' ס"ח).

<sup>90</sup> שע"ת שם.

<sup>91</sup> משנה ברורה תרמה סקכ"ב, אבל החזון איש (סי' קמה' ס"ק יא') חולק וסובר שאף לדעת הראב"ד אין לפסול אלא כשיבשו רוב עליו.

<sup>92</sup> ומטעם זה לולב משנה שעבר פסול שודאי יבש הוא.

<sup>93</sup> שו"ע סי' תרמה' סע' ה'.

<sup>94</sup> כיון שזה חידוש של הראב"ד ובשאר ימים לדעת השו"ע כשר לא צריך להחמיר בזה.

<sup>95</sup> עי' ריטב"א סוכה כט: וביאור הגר"א סי' תרמח' סע' ט', אך שם בריטב"א מדובר דוקא כשזה יבש לגמרי (חזו"א סי' קמה' ס"ק יא'), והמ"ב בס' תרמה' ס"ק כב' לא הזכיר דעה זו. ועי' בה"ל ס"ס תרמה'.

<sup>96</sup> בית יוסף תרמה' מאמר מרדכי שם ס"ק ד' ואף שיתכן שנחלק העלה האמצעי או שהוא הימנך בכל זאת אין לחוש.

<sup>97</sup> כיון שלדעת הרמ"א תרנ"א סע' ט' צריך לכסס בעלים וכשיש קורא א"א לכסס לכן אין לקחת לולב עם קורא, אמנם לדעת השו"ע שם אין דין כסס לכן שפיר דמי.

<sup>98</sup> לפי שיעור חזו"א עי' לעיל הערה 5.

<sup>99</sup> חזו"א איש (סימן קמו סק"ח)

<sup>100</sup> שו"ע סי' תרנ" סע' א'.

נוספת של הכלבו שמוא ברמ"א (סי' תרמה' ס"ס ג') שההלכה נאמרה על העלה האמצעי שאינו כפול כלל. ואף לפי שיטתו נראה שאם רוב העלה כפול – די בכך. ואף שהריטב"א והר"ן כתבו שעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג, זה צירוף של כמה חומרות יחד, ולכן נראה שהלולב כשר לכתחילה.

<sup>79</sup> עי' הערה קודמת.

<sup>80</sup> תוספות (סוכה כט ע"ב ד"ה נקטם, ב"ק צו ע"א ד"ה נקטם).

<sup>81</sup> ר"ח שם ורא"ש (סוכה פ"ג).

<sup>82</sup> רש"י (סוכה כט ע"ב ד"ה נקטם).

<sup>83</sup> בית דוד (סימן תמח) וכף החיים (סימן תרמה).

<sup>84</sup> משנה ברורה (סימן תרמה ס"ק כט) חזון איש (סימן קמו סק"ו).

<sup>85</sup> וכך הם רוב הלולבים המצויים בזמנינו שאף אם נקטמו אין קטימתם ניכרת לעין אלא על ידי התבוננות ומשום כך אינה פוסלת אותם. ועיין פרי מגדים (סימן תרמה משב"ז סק"ו) וביכורי יעקב (סי' תרמה' ס"ק טז').

<sup>86</sup> הטעם הוא, כיון שיש הסוברים שפסול נקטם אינו אלא אם נקטמו רוב העלים (ראה בהקדמה), וספק אם הלכה כמותם, וכן יש ספק בעצם אם באמת נקטם, היו ספק ספיקא וכשר.

<sup>87</sup> שלחן ערוך (סימן תרמה ס"ט). ולולב שיש בראשו כיופף הנקרא קנעפ"ל י"א שאין בזה חשש, ויש אף המקפידים ליטול דוקא לולב כזה.

<sup>88</sup> שלחן ערוך (סימן תרמה ס"א) ומשנה ברורה (סק"ג).

השורות זה בעיה, הכוונה בתוך שילוש העלים, אבל בין שילוש לשילוש אין חשש כלל.

## דיני הערבה

**א.** שיעור אורכה שלש טפחים [29 ס"מ]<sup>113</sup>, ומחשבים האורך בלא העלים העליונים. בשעת הדחק אפשר ליטול ערבה שאורכה 24 ס"מ<sup>114</sup>.

**ב.** לכתחילה מצוה מן המובחר ליטול ערבה שלא נשרו ממנה עלים כלל, ואם נשרו מקצת עלים כשר כל שנשאר רוב העלים<sup>115</sup>. לכן צריך להזהר בשעה שתוחבים את הערבות לתוך האגד, או בשעת הנענוע - שלא ישיר אפילו עלה אחד<sup>116</sup>.

**ג.** מצוי מאד בערבה שעליה נשמטים ותלויים כלפי מטה, ויש שמחמירים בזה, וראה הערה<sup>117</sup>.

**ד.** ערבה שיבשו רוב עליה עד שכלה מראה ירקות שבה והלבינו פניה<sup>118</sup>, פסולה. אמנם אם לא הלבינו פניה, אף שנפרך בציפורן - כשרה<sup>119</sup>.

**ה.** ערבה כמושה כשרה ולכתחילה טוב להחליפה<sup>120</sup>.

**ו.** ערבה שנקטם ראש עצה אפילו בכל שהוא פסולה<sup>121</sup>, אבל קטימת העלים אינה פוסלת, ולכן אין חובה לקנות ערבה עם לבלוב.

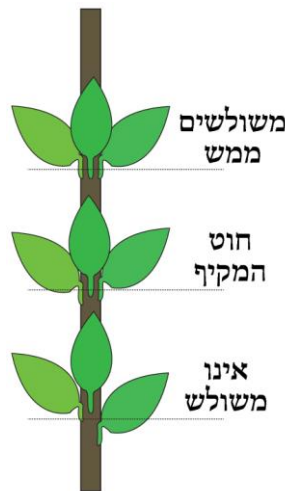
**ז.** מעיקר הדין כל הערבות שעלים שבהם משוכים כנחל וחודם חלק, ועלה שלהם אדום כשרים<sup>122</sup>, אולם ראוי להדר ליטול ערבות שגדלו סמוך לנחל<sup>123</sup>.

## הלכות כלליות בקניית ארבעת המינים

**א.** יש הנוהגים לקנות המינים קודם יום הכיפורים כדי להוסיף זכויות ליום הדין<sup>124</sup>, ויש שהקפידו לקנות אחר יום הכיפורים כדי לרמז לנצחון בדיו<sup>125</sup>.

**ב.** יש להקפיד שיהיה המוכר נאמן שאכן המינים שלו הם ואינם גזולים, שאם היו גזולים אין יוצאים בהם ידי חובה. לפעמים יש בעיה גם כן אם המוכר לא הגיע לגיל מצוות.

**ג.** יקנה מכספו הפרטי ואין לקנות המינים מכספי מעשר, ומנהג חסידים ואנשי מעשה להרבות בדמים כפי יכולתו עבור קניית ארבע מינים<sup>126</sup>. נער הסמוך על שולחן אביו, יקנה לו אביו את המינים בכדי שיהיו שלו. ובאופן הקנין יש פרטים רבים, ואכמ"ל וראה במ"ב סי' תרנח' ס"ק י'.



**ב.** מצוה מן המובחר ליטול הדס שב- 30 ס"מ מתוכו (אפילו לא רצופים - כדלהלן סע' ה') יהיו העלים [קנים] משולשים, היינו שבכל שורה יוצאים שלושה עלים בשוה ואין האחד מעל או מתחת לחבירו, ואם רוב השורות משולשים, ההדס כשר<sup>101-102</sup>.

**ג.** שילוש זה שאמרו שצריך שיהיו העלים שבכל קן יוצאים בשוה<sup>103</sup>, נכלל בו כל שקו הנמתח ביניהם נפגש בכל

שלושת השורשים, ואף אם אינם שוים ממש<sup>104</sup>, ואף ספק אם יש בו חוט המקיף - שפיר דמי.

**ד.** כאמור מצוה מן המובחר שלא יפול אף עלה אחד מן ההדס בתוך שיעורו ולכן יש להזהר בשעה שתוחבים את ההדסים לתוך האגד, או בשעת הנענוע - שלא ישיר אפילו עלה אחד<sup>105</sup>.

**ה.** נראה שאף שאם יש ג' טפחים משולשים אף שהם לא ברצף הוא בכלל מצוה מן המובחר<sup>106</sup>.

**ו.** הדס שאין ראשו של עלה מגיע לעוקצו של עלה שמעליו, יש מחמירים לפוסלו<sup>107</sup>, אך להלכה כל שרובו מכוסה בעלים כשר<sup>108</sup>.

**ז.** יש מהדרים שעלי ההדס יעמדו זקופים באופן שמכסים היטב את ההדס, אבל גם אם העלים נוטים לצדדים ההדס כשר לכתחילה<sup>109</sup>.

**ח.** הדס כמוש כשר<sup>110</sup>, ואמנם יבש באופן שיבשו שלשת העלים שבקן העליון, או שיבשו רוב העלים פסול, אך אינו מצוי כלל בהדסים שנקטפו השנה<sup>111</sup>.

**ט.** מצוי שישנם ענפים קטנים הגדלים בין עלי ההדס, ונהגו שלא להקפיד עליהם, אך לכתחילה נכון לקוטמם בערב יום טוב. וזה רק בענפים קטנים, אבל מה מצוי שישנם עלים קטנים מחוץ לשורות העלים, בזה אין חשש כלל<sup>112</sup>. ומה ששמע במ"ב שם שאם יש עלים קטנים בין

<sup>101</sup> שולחן ערוך סימו תרמו ס"ה בשם הראב"ד, ולשית הגאונים המובאת בטור שם אם נשר עלה אחד פסול, ועי' בשעה"צ ס"ק יט', ולהלכה אם נשר אחד עלה אחד כשר אך אינו מצוה מן המובחר וכדלהלן גבי ערבה סע' ב'.

<sup>102</sup> את מדידת רוב השילוש משערים ממקום יציאת העלים התחתונים ביותר, ורוב השילוש לכתחילה יש להקפיד שיהיה גם רוב הקנים וגם רוב שיעורו (עי' חזו"א קמ"ח, ח').

<sup>103</sup> התוספות (סוכה לב ע"ב ד"ה תלת טרפי) כתבו שצריך שיהיו העלים סמוכים ודבוקים זה בזה, וכן מבואר ברא"ש (שם פ"ג סימן ח) שכתב "ומיקרי שפיר כשהן סמוכים זה לזה בעיגול אחד שאין אחד נמוך מחבירו אף על פי שכל אחד בעוקצו".

<sup>104</sup> בשם החזון איש (קה"י סוכה סימן כו)

<sup>105</sup> ראה לעיל סע' ב' ולהלן לגבי ערבה סע' ב'.

<sup>106</sup> בבה"ל סד"ה 'ולעיובא ברובו' הביא את דברי הפרמ"ג והביכורי יעקב ומבואר מדבריהם שרוב ג"ט ע"י צירוף כשר הוא, ונראה שה"ה לענין מצוה מן המובחר של ג"ט שלמים.

<sup>107</sup> שערי תשובה (סימן תרמו) בשם מור וקציעה.

<sup>108</sup> ביכורי יעקב בסי' תרמו וכן דעת החזון איש (סימן קמו).

<sup>109</sup> סוכה לב: 'ענף עץ עבות' - שענפיו חופים את עצו, רש"י ור"ן ורש"ש שם, ביכורי יעקב סי' תרמו ס"ק יא'.

<sup>110</sup> שלחן ערוך (סימן תרמו סעיפים ו - ח - י)

<sup>111</sup> משנה ברורה (סימן תרמו ס"ק לא'). והגדרת יבש, ראה להלן בדיני ערבה סע' ד'.

<sup>112</sup> סי' תרמו מ"ב ס"ק לג', שעה"צ לו', חזו"א מו' לא'.

<sup>113</sup> לפי שיעור חזו"א עי' לעיל הערה 5.

<sup>114</sup> שו"ע סי' תרנ"ט סע' א'.

<sup>115</sup> דעת המגן אברהם שלכתחילה נכון שלא ליטול ערבה שנשרו מקצת עליה, ודעת האליה רבה שאף לכתחילה כשרה. וכתב המשנה ברורה (סימן תרמז ס"ק יא) שכאשר הערבות מצויות טוב להדר לכתחילה כדעת המגן אברהם.

<sup>116</sup> שו"ע הרב סימן תרמז ס"ה וז"ל: "...ומכל מקום לכתחילה אין לקח אותה אם אפשר לו בקל למצוא אחרת שלימה שלא נשרו מעליה כלום, שהשלימה היא מצוה מן המובחר". וכדלעיל גבי הדס סע' ד'.

<sup>117</sup> עי' בחזו"א קמ"ו ס"ק לב', לה' מה שכתב בזה, ולמעשה המנהג להקל.

<sup>118</sup> שער הציון (סימן תרמז אות ו').

<sup>119</sup> מקור דין זה בסי' תרמו סע' ד' לגבי הדס, וה"ה לגבי ערבה.

<sup>120</sup> בסוכה לג: שנינו שערבה כמושה כשרה וכן הוא בשו"ע סי' תרמז סע' ד', ומשמע שכשרה בדיעבד, וכ"ה בערוה"ש שם ס"ח וכו' לדעת המג"א שם ס"ק ג' שמובא במ"ב שם ס"ק יא'.

<sup>121</sup> סוכה לג': שולחן ערוך (סימן תרמז ס"ב), ובה"ל סי' תרמה' סע' ו' ד"ה פסול רמב"ם (לולב פ"ז ה"ג) רא"ש (סוכה פ"ג ה"ג) שולחן ערוך (סימן תרמז ס"א).

<sup>122</sup> ועיין משנה ברורה (שם ס"ק ג').

<sup>123</sup> חיי אדם (כלל קט ס"ק ט) ביכורי יעקב (סימן תרמז ס"ק ב) קיצור שו"ע (סימן קלו ס"ה).

<sup>124</sup> מטה אפרים (סימן תרג ס"ה).

<sup>125</sup> דרשות חתם סופר (ח"א עמ' לח).

<sup>126</sup> אלף המגן (סימן תרמח).